

Inwentaryzacja dzieł sztuki i rzemiosła artystycznego w dawnym klasztorze Cystersów w Krzeszowie

Beata Sebzda

historyk sztuki
Narodowy Instytut Dziedzictwa
Oddział Terenowy we Wrocławiu

Słowa kluczowe: Krzeszów, Lwów, cystersi, benedyktyni, benedyktynki, inwentaryzacja, dzieła sztuki, karty ewidencyjne, rejestr zabytków, Narodowy Instytut Dziedzictwa

PIERWSI ZAKONNICZY CYSTERSCY PRZYBYLI do Krzeszowa 9 sierpnia 1292 roku, być może zasiedlając zabudowania klasztorne wzniesione przez benedyktynów z czeskich Opatowic w posiadłości leśnej *Cressebor* (identyfikowanej z Krzeszówkiem), darowanej im w 1242 roku przez księżną Annę, wdowę po Henryku Pobożnym. Cystersi przybyli z Henrykowa, sprowadzeni przez Bolka I Surowego, księcia świdnicko-jaworskiego, który odkupiwszy od benedyktynów *Cressebor* za 240 grzywnien, ufundował w 1289 roku nowe opactwo pod wezwaniem Panny Marii Łaskawej, obierając je na miejsce rodowej nekropolii. Klasztor opatrzone darowiznami książęcych protektorów odznaczał się zasobnością, a jego wciąż powiększane dobra liczyły ponad czterdzieści miejscowości, wraz z zamkiem w Bolkowie i przynależnymi mu włościami zakupionymi w 1704 roku

Opactwo krzeszowskie dosięgały zniszczenia i spustoszenia wojen husyckich (1426 r.) oraz wojny trzydziestoletniej (1622 i l. 1632-1633). Po kryzysie w dobie Reformacji nastąpiła odbudowa znaczenia religijnego, politycznego i gospodarczego cysterskiego konwentu pod rządami opatów: Bernarda Rosy (1660-1696) oraz jego następców Dominika Geyera (1696-1726), Innocentego Fritscha (1727-1734) i Benedykta Seidla (1734-1763), czujących się duchowymi

1. Henryk Pobożny, ok. 1720 r., aut. Jeremias Joseph Knechtel

1. Henry II the Pious (Henryk Pobożny), ca 1720 r., by Jeremias Joseph Knechtel

2

sukcesorami Piastów świdnicko-jaworskich na terenie ich dawnego księstwa. Krzeszów stał się najważniejszym ośrodkiem kontrreformacji na Śląsku. Prowadzone wówczas modernizacje i budowa nowych kościołów: brackiego pw. św. Józefa (1692-1695) i klasztornego (1728-1735) oraz Mauzoleum Piastów świdnicko-jaworskich (1735-1747), kalwarii krzeszowskiej (1675-1678, ok. 1730) i pobliskiego Betlejem (1674) oraz przebudowa klasztoru (1774-1782, 1788) zadecydowały, że opactwo stało się też ważnym ośrodkiem sztuki barokowej, skupiającym wielu ówczesnych czołowych śląskich i czeskich artystów, np. malarzy – Michaela Willmana, Georga Wilhelma Neunhertza, Petera Brandla, Feliksa A. Schefflera, Johanna F. Hoffmanna czy rzeźbiarzy Ferdynanda Maksymiliana Brokoffa i Antona Dorazila.

Po zajęciu Śląska przez Prusy w 1741 roku nastąpił stopniowy spadek znaczenia krzeszowskiego konwentu, zakończony sekularyzacją w 1810 roku Ildefons Reuschel (1742-1823), ostatni, czterdziesty dziewiąty opat cystersów, został proboszczem dawnego kościoła klasztornego, zamienionego na świątynię parafialną pw. Wniebowzięcia NMP. Zabudowania opactwa stały się w większości własnością państwa pruskiego. Bibliotekę wraz z częścią wyposażenia klasztoru wywieziono do Wrocławia.

W 1919 roku do Krzeszowa przybyli benedyktyni z Emaus pod Pragą, którzy odnowili życie monastyczne w murach klasztoru podniesionego do rangi opactwa w 1924 roku. Już jednak w 1940 roku budynki klasztorne zostały zarekwirowane i przeznaczone na obóz dla Żydów z Wrocławia oraz innych osób wysiedlonych. Po zakończeniu wojny benedyktyni wrócili do Krzeszowa w 1945 roku, a w 1946 roku decyzją władz zostali przesiedleni do Wimpfen nad Neckarem.

Do klasztoru natomiast 31 maja 1946 roku, wraz ze swym dobytkiem przybyły siostry benedyktynki wysiedlone z klasztoru pw. Wszystkich Świętych we Lwowie, założonego w 1595 roku i będącego pierwszym katolickim klasztorze żeńskim na ziemiach ruskich Korony. Ewakuację majątku klasztorowego benedyktynek utrudniały władze sowieckie, uznając go za własność państwową i wymagając pozostawienia we Lwowie. Mimo kilkakrotnych kontroli wiele cennych przedmiotów udało się zakonnicom zabrać ze sobą.

One to właśnie, będąc niejako spadkobierczyniami zarówno cystersów, jak i benedyktynów, dostrzegły potrzebę zinwentaryzowania oraz zewidencjonowania zgromadzonych w klasztorze krzeszowskim dzieł sztuki, które ocalały mimo zawirowań historii.

Wspomnianą inwentaryzację prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa, Oddział Terenowy we Wrocławiu od 2008 roku. W grudniu 2012 roku zamknięto pierwszy jej etap. Dotychczas zinwentaryzowano 1006 przedmiotów, dla których założono 710 kart ewidencyjnych zabytków ruchomych, według standardów wymaganych dla tego typu dokumentacji, wypracowanych w Ośrodku Dokumentacji Zabytków, a następnie w Narodowym Instytucie Dziedzictwa.

Ze względu na duże zróżnicowanie i możliwe przemieszczanie ruchomości obejmujących zarówno malarstwo, rzeźbę, grafikę, jak i rzemiosło artystyczne wprowadzono znakowanie zinwentaryzowanych

2. Portret opata Dominika Geyera, koniec XVIII w.
2. Portrait of abbot Dominik Geyer, late 18th century
3. Portret ksieni Katarzyny Szaporowskiej, ok. 1640 r., stan sprzed konserwacji
3. Portrait of prioress Katarzyna Szaporowska, ca 1640, condition prior to renovation
4. Św. Fortunat, 2. poł. XVII w., stan sprzed konserwacji
4. St. Fortunatus, 2nd half of 17th century, condition prior to renovation

3

4

przedmiotów w formie sygnatur o numeracji ciągłej. W odniesieniu do każdego zabytku wykonano dokładną cyfrową dokumentację fotograficzną – oznaczoną analogiczną sygnaturą – z uwzględnieniem odwrotu, detalu i charakterystycznych uszkodzeń, co jest szczególnie ważne w identyfikacji dzieła w przypadku kradzieży. Dla zasobu zbiorów prowadzony jest też skrócony inwentarz zewidencjonowanych przedmiotów, w układzie sygnaturowym. Brak wcześniejszych inwentarzy nie pozwala na precyzyjne rozdzielenie zabytkowych eksponatów należących pierwotnie do cystersów i benedyktynów. Odrębność kolekcji lwowskiej jest lepiej zaznaczona, przy czym należy zauważyć, że w trakcie prac ewidencyjnych udało się zidentyfikować 56 dzieł pochodzących ze Lwowa, których proveniencja została zapomniana. Cennym materiałem pomocniczym stały się też karty ewidencyjne dzieł sztuki z lat 1960-1961 i lat 1987-1994 dotyczące wyposażenia kościołów pw. Wniebowzięcia NMP i pw. św. Józefa oraz furty klasztornej, znajdujące się w archiwum jeleniogórskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków oraz w archiwum sióstr benedyktynek. Na ich podstawie dokonano weryfikacji i zidentyfikowano 96 przedmiotów wpisanych do rejestru zabytków, pochodzących z kościołów krzeszowskich i zabezpieczonych w obrębie klasztoru.

Dzięki woli sióstr benedyktynek oraz współpracy z Dolnośląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków we Wrocławiu karty ewidencyjne sporządzone w Narodowym Instytucie Dziedzictwa, Oddziale Terenowym we Wrocławiu, w latach 2008-2012 stały się podstawą trzech decyzji o wpisie do rejestru zabytków, obejmujących 416 dzieł sztuki ze zbiorów zarówno krzeszowskich, jak i lwowskich. Przygotowywana jest też kolejna decyzja o wpisie do rejestru zabytków.

Wcześniejsze wpisy do rejestru zabytków z 2009 i 2010 roku umożliwiły siostrom benedyktynek uzyskanie środków finansowych z funduszu Marszałka Województwa Dolnośląskiego na przeprowadzoną w latach 2009-2012 konserwację barokowego obrazu przedstawiającego św. Fortunata, z ołtarza bocznego ich dawnego kościoła klasztorowego we Lwowie, a także dwunastu portretów lwowskich księń, będących częścią galerii, na którą składają się 22 wizerunki, począwszy od założycielki konwentu Katarzyny Szaprowskiej (†1608) oraz jej dwóch sióstr, Anny (†1638) i Krystyny (†1640), do dwudziestej czwartej księni Stanisławy J. Szymańskiej (†1973).

Opracowane karty ewidencyjne, informujące o czasie powstania, autorze i stylu dotychczas nieznanych krzeszowskich i lwowskich zabytków, wykorzystano do ich dalszego upowszechnienia w środowisku

naukowym i muzealnym. Za przykład posłużyć może przechowywany w krzeszowskim klasztorze cykl portretów Piastów śląskich z około 1720 roku, namalowany przez Jeremiasa Josepha Knechtla na zlecenie opata Dominika Geyera. Cykl ten został przez autorkę po raz pierwszy zaprezentowany w całości w 2010 roku na międzynarodowej konferencji naukowej poświęconej sztuce baroku na śląsko-czesko-łużyckim pograniczu¹. W październiku 2012 roku dwa portrety z cyklu, przedstawiające Henryka Pobożnego i Bolesława Rogatkę, zostały zaprezentowane w Muzeum Miedzi w Legnicy na monograficznej wystawie poświęconej ich autorowi². Karty ewidencyjne dzieł malarstwa pochodzących ze Lwowa wykorzystano jako materiał pomocniczy w publikacji poświęconej kościołom i klasztorom rzymskokatolickim dawnego województwa ruskiego³, zamieszczając jednocześnie jako ilustracje część fotografii wykonanych podczas inwentaryzacji. Dzieła sztuki z krzeszowskich zbiorów były też

prezentowane po raz pierwszy na wystawach czasowych „Blask Krzeszowa” oraz „Ora et labora” w Muzeum Taktwa Dolnośląskiego w Kamiennej Górze w latach 2010-2012.

Dotychczasowa inwentaryzacja objęła głównie dzieła sztuki pochodzące z kolekcji cystersów i benedyktynów. Planowany drugi etap prac będzie dotyczyć przede wszystkim zabytków, które benedyktynki zdołały ocalić, przywożąc je ze sobą do Krzeszowa. ■

Beata Sebzda jest absolwentką Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego. W 2010 r. ukończyła studia podyplomowe Dyscypliny plastyczne w architekturze na Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu. W latach 1994-2000 była pracownikiem Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu. Od 2000 r. pracuje w Oddziale Terenowym Narodowego Instytutu Dziedzictwa we Wrocławiu. Jest specjalistką ds. zabytków ruchomych. Od 2008 r. wraz z Grzegorzem Grajewskim prowadzi inwentaryzację dzieł sztuki w dawnym klasztorze Cystersów w Krzeszowie.

Przypisy

1 B. Sebzda, E. Kłoda, *Barokowy cykl portretów Piastów śląskich z dawnego klasztoru Cystersów w Krzeszowie*, [w:] *Wokół Karkonoszy i Gór Izerskich. Sztuka baroku na śląsko-czesko-łużyckim pograniczu*, Jelenia Góra 2012, s. 157-169.

2 *Jeremias Joseph Knechtel (1679-1750). Legnicki malarz doby baroku*, Legnica 2012

3 *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 19, *Kościół i klasztory Lwowa z okresu przedrozbiorowego*, „Materiały do Dziejów Sztuki Sakralnej na ziemiach wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej”, cz. 1. Kraków 2011.

Summary

Inventory of works of art and artistic handicraft in the former Cistercian Monastery at Krzeszów

The complex of the former Cistercian Abbey at Krzeszów has a long history that dates back to the 13th century. Its heyday were the second half of the 17th and the 18th centuries, when refurbishments and expansions made it an important centre of Baroque, that attracted the then leading Silesian and Czech artists. On 31 May 1946, Benedictine sisters deported from the All Saints' monastery in Lwów (Lviv) arrived at the abbey with their belongings. They noticed the need to record the works of art collected in the Krzeszów monastery. The inventory has been carried out by the Local Division of the National Heritage Board of Poland (NHBP) in Wrocław, since 2008. In December 2012, the first phase of the operation was concluded. Until then, 1006 items were registered, for which

710 records of movable historical items were established. The records, developed by the Local Division of the NHBP in Wrocław in the years 2008-2012, set the basis for three decisions to include in the register of historical monuments 416 works of art from both the Krzeszów and Lwów collections. Another such decision is currently being prepared. Previous decisions enabled the sisters to gain funds necessary to renovate the Baroque painting of St. Fortunatus from the Lwów monastery church, as well as 12 portraits of Lwów prioresses. The developed records were disseminated in the scientific and museum communities, i.e. as an auxiliary material attached to a publication on Roman-Catholic churches and monasteries of the former Ruthenian Voivodeship. Works of art from the abbey were first displayed at the exhibitions „Glory of Krzeszów” („Blask Krzeszowa”) and „Ora et labora” at Kamienna Góra in 2010-2012. The inventory completed until now, covers works of art from the Cistercian and Benedictine collections. The planned second phase of operation will mainly address the items the Benedictine sisters managed to salvage, by bringing them to Krzeszów.